

MYKOLO KAZIMIERO RADVILOS, VADINAMO ŽUVELE (1702–1762), DIENORAŠTIS: TARP ITINERARIJAUS IR EGODOKUMENTO

VIKA VELIČKAITĖ

Vytauto Didžiojo universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas, K. Donelaičio g. 52–501.
El. paštas v.velickaite@hmf.vdu.lt

Straipsnyje apžvelgiama Mykolo Kazimiero Radvilos, vadinamo Žuvelė, dienoraščio specifika egodokumentinių tyrimų kontekste. Beveik visą gyvenimą sąmoningai didiko rašytas dienoraštis atskleidžia ne tik kultūrinės Baroko epochos specifiką, bet ir individualius asmenybės bruožus. Pirmame skyriuje pristatoma dienoraščio specifika – šaltinyje gausu itin nerarinio pobūdžio tyrinėjimams naudingos informacijos, tačiau dėl jo apimamo laikotarpio ir apimties įrašuose pasitaiko informacijos, kuri atskleidžia didiko charakterio bruožus, santykius šeimoje, sveikatos būklę. Antrame skyriuje pristatomi M. K. Radvilos asmenybės bruožai, kuriuos galime išžvelgti dienoraščio įrašuose, santykiai su šeimos nariais. Saviironiškas ir nerimastingas M. K. Radvila palaikė šiltus santykius su pirmąja žmona Pranciška Uršule Višniovecka Radviliene, dukra Teofilija. Santykiai su valdinga motina Ona Sanguška Radviliene buvo daug labiau įtempti. Taip pat ryškėja Baroko epochos įtaka asmenybės pasaulėžiūrai ir požiūriui į mirtį.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Mykolas Kazimieras Radvila Žuvelė, dienoraštis, itinerarijus, egodokumentas, Barokas.

Prancūzų istorikas François'as Hartog'as, svarstydamas apie istoriko amato reikšmę šiulaikiniame pasaulyje, pastebi, kad kone svarbiausias virsmas įvyko kalbant apie santykį tarp istoriko ir tyrimo

objekto¹. Jeigu anksčiau buvo tikėta, kad istorikas gali išlikti objektyvus, tai šiandien mes vis labiau įsitikiname, kad asmeninės jo savybės ir patirtis ne tik neišvengiama, bet ir būtina audžiant savąjį pasakojimą. Panašiai yra ir tyrinėjant privačiąją raštiją – čia neišvengiamas unikalus kūrejo įspaudas. Tad kai susiduria dvi unikalios asmenybės, atskirtos ne tik laiko, bet dažnai ir erdvės, atsiranda vietos interpretacijoms. Šios interpretacijos turi įtaką ne tik istoriko pasaulėžiūrai, yra svarbios keliant probleminius klausimus tyrime ir renkantis ideologinius atspirties taškus, bet ir pasirenkant šaltinius, taip pat nustatant santykį su jais. Tai sąlygojo naują požiūrį į šaltinį, kai jame pradedama ieškoti užšifruoto jį sukūrusios asmenybės individualumo. Tad toks, sakytume, legitimus neobjektyvumas tarsi piramidė sueina į vieną viršūnės tašką, kai viena asmenybė tiria kitą per jos paliktus tekstus. Tokia *egodokumento* interpretacija išivyrąja lietuviškoje historiografijoje², ir nors šiame straipsnyje ji mums be galo tinkama, tačiau privalome pabrėžti, kad asmenybė gali atsiverti ne tik per savo arba apie save sukurtą tekstą, bet ir per žymiai platesnį šaltinių spektrą, į kurį įeina ir testamentai, ir teismų bylos, ir kiti „sausie“ teisiniai dokumentai³. Taip egodokumentinių šaltinių bazė dar labiau išplečiama, neapsiribojama tik raštingais praeities veikėjais.

Mykolas Kazimieras Radvila, vadinamas Žuvele (1702–1762 m., lenk. Michał Kazimierz Radziwiłł), – Vilniaus vaivada ir Lietuvos didysis etmonas – nuo 1719 metų pradėjo rašyti dienoraštį ir tai darė beveik iki pat savo mirties (iki 1761 m.). Dokumentas saugomas Vyriausiajame senųjų aktų archyve Varšuvoje (lenk. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie*)⁴.

1 HARTOG, François. What is the Role of the Historian in an Increasingly Presentist World? Iš *The new ways of history: Developments in Historiography*. London, New York, 2010. p. 241.

2 BERENIS, Vytautas. Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius, 2013, p. 13–25.

3 DEKKER, Rudolf. Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History? Iš *Memoria y Civilización* 5, 2002, pp. 13–37, p. 15.

4 Kopia diariusza Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńko” (1702–1762), hetmana wielkiego litewskiego i wojewody wileńskiego s zapiskami z lat [1702] 1719–1761 r., *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD)*, Archiwum Radziwiłłów (AR), dz. II, sygn. II-8o. Kadan-gi M. K. Radvilos dienoraštis prieinamas tik suskaitmenintu pavidalu, kuriame puslapių numeraciją neryški ar neišlikusi (išskyrus pirmus puslapius, kuriuose didikas pateikia trumpą savo autobiografiją), straipsnyje nuorodos pateikiamos ne į šaltinio puslapį, bet į konkrečios dienos įrašą, nurodant tikslią datą.).

Dienoraščio nuorašas yra suskaitmenintas ir prieinamas minėtame archyve, išliko ir originalūs įrašai kalendorių puslapiuose, tačiau jie neprieinami platesnei visuomenei⁵. Dienoraščiai M. K. Radvilos pavedimu buvo parašyti ir kiekvienų metų pabaigoje jo paties pasirašyti – taip buvo patvirtintas kopijų tikrumas. Perrašant dienoraštį kartais jis būdavo papildomas svarbiausių sakytų kalbų tekstų įrašais ar nuorodomis į seimo, komisijų protokolus. Šiame straipsnyje buvo panaudotas minėtas nuorašas.

Šiame dienoraštyje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikas skrupulingai fiksavo aplankytas vietas, nuvažiuotų mylių skaičių, kelyje sutiktus ir aplankytus bajorus, Abiejų Tautų Respublikos pareigūnus, taip pat aprašė savo sveikatos negalavimus. Todėl kalendorinio pobūdžio dienoraštis ir itinerarijus kartu yra puikus šaltinis tyrinėjant didiko keliones, kasdienybę, socialinius ryšius ir gyvenimo būdą. Šiek tiek sunkiau yra su bandymais apibūdinti asmenybę, jos būdo bruožus, charakterio ypatybes. Iš pirmo, paviršutiniško žvilgsnio į Radvilos Žuvelės dienoraštį susidaro įspūdis, kad jo užrašai pradedami ir baigiami lakoniškai fiksuojamais buitiniiais faktais. Tačiau įdėmesnis žvilgsnis atskleidžia iš daugybės faktų ryškėjančias autoriaus emocijas bei būdo bruožus. Tad šio straipsnio tikslas, taikant egodokumentinę tyrimo prieigą, pažvelgti, kaip dienoraščio nuoraše atsiskleidžia M. K. Radvilos asmenybė. Siekiami tikslo pristatysime dienoraščio specifiką ir struktūrą, aptarsime paties didiko aprašytus jausmus ir nuotaikas; išanalizuosime dienoraščio įrašus, kuriuose didiko jausmai, nuotaikos ir emocijos atsiskleidžia netiesiogiai. Jausmais šiame straipsnyje laikysime išgyvenimus, kylančius iš didiko santykių su kitais žmonėmis ar reiškiniais, o emocijas vertinsime kaip trumpalaikę reakciją į tam tikrus reiškinius ar situacijas.

5 DYGDALA, Jerzy. Wstęp. *Podróże litewskiego magnata do Gdańska, Człuchowa, a nawet i dalej...Fragmenty „Diariusza“ Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki“ z lat 1721,1737, 1752*, wyd. Dygdała J. Warszawa, 2013, s. 10.

M. K. RADVILOS DIENORAŠTIS – TARP ITINERARIJAUS IR EGODOKUMENTO

Lietuvos istoriografijoje įsigali kelionių dienoraščių kaip egodokumento vertinimo tradicija⁶. Tačiau verta pabrėžti, kad šiame darbe analizuojamas dienoraštis nėra tik kelionių dienoraštis. Nors didesnė įrašų dalis skirta būtent kelionėms, tačiau jame didikas aprašo ne tik savo keliones ATR ir užsienyje, bet ir kasdienybės detales. Gausioje informacijoje, naudingoje tyrinėjant keliones, pasitaiko įrašų, kurie leidžia spręsti apie M. K. Radvilos nuotaikas, jausmus, santykį su šeima. Tai yra tai, kas leidžia mums šiame šaltinyje išvelgti egodokumento bruožų.

Šalia buitinių dalykų dienoraštyje gausų kasdienybės detalių, kurios atskleidžia socialines to meto normas, šventimo tradicijas, visuomeninio gyvenimo ypatumus, politines peripetijas. Ir tik kai kur pasitaiko įrašų, kurie leistų spręsti apie M. K. Radvilos jausmus, jo santykius su šeima, patirtas emocijas, būdo bruožus.

Lenkų istorikas, tyręs M. K. Radvilos tėvo Karolio Stanislovo Radvilos dienoraštį, apžvelgė ir šio didiko kelionių dienoraščio rašymo aplinkybes bei tuo metu vyravusias privačios raštijos tradicijas⁷. Įvadinis Adamo Kucharskio straipsnis mums leidžia išvelgti tam tikras tendencijas, kurios ryškėja iš tėvo ir sūnaus rašytų dienoraščių. Abu didikai rašė kalendorinio tipo dienoraščius, kurie vėliau buvo atiduoti sekretoriams perrašyti ir papildyti⁸, t. y. savo pastabas rašė kalendoriaus puslapiuose, kurie vėliau buvo surinkti ir perrašyti į vieną tomą. Tokia forma padiktavo ir tam tikrą sintetinį bei lakonišką užrašų pobūdį, sąlygotą skubos keliaujant, užimtumo reziduojant savo valdose ar tvarkant valstybės reikalus. M. K. Radvilos dienoraštyje vyrauja toks rašymo būdas: nurodoma tik data, vietos, kurio-

6 PACEVIČIUS, Arvydas (sud.). *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius, 2013; PACEVIČIUS, Arvydas (sud.). *Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis*. Vilnius, 2013. PACEVIČIUS, Arvydas (sud.). *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metais*. Vilnius, 2013.

7 KUCHARSKI, Adam. *Karol Stanisław Radziwiłł. Diariusz peregrynacji europejskiej (1684–1687)*, wyd. A. Kucharski. Toruń, 2001.

8 Ten pat, p. 19, DYGDAŁA, Jerzy. Wstęp., p. 10.

se pietaujama ir nakvojama, bei tą dieną sutikti asmenys ar ypač į atmintį įstrigę įvykiai. Dienoraštyje dažnai minimos ir medžioklės kryptys bei vietovės. Įrašų, kuriuose aprašomi tą dieną patirti įspūdžiai, išgyvenimai ar jausmai, mažuma, tačiau, vertinant pagal šaltinio apimtį, tokių pasitaiko ne taip jau mažai. Kiekvieni nauji metai pradedami atskirame puslapyje dėkojant Dievui už galimybę jų sulaukti. Beveik kiekvienų metų pabaigoje yra paties didiko parašas, liudijantis perrašyto dienoraščio autentiškumą, o kartu ir faktą, kad pats M. K. Radvila kontroliavo dienoraščio perrašymą. Jau minėjome, kad didesnė dalis įrašų yra lakoniškas vietos ir socialinių kontaktų fiksavimas, o tai leidžia mums daryti prielaidą, kad didikas nekoregavo perrašyto dienoraščio turinio ir nebandė jo redaguoti ar paversti savotiškais atsiminimais, nors dažnai atsiminimai ir buvo rašomi pagal dienoraštį, permąščius ir apsvarsčius savo gyvenimo įvykius ir patirtis. Konkretūs metai dažniausia buvo perrašomi vieno raštininko, rašysena nesiskyrė, tačiau viso šaltinio tekstas mums rodo, kad jį perrašinėjo ne vienas žmogus, o keli.

Tačiau yra ir netipinių įrašų, kurie atspindi didiko interesus. Štai 1743 m. pabaigoje pateikiamas priedas, kuriame išvardyti M. K. Radvilos turimi žirgai, jų veislės, lytis ir amžius, pridėta ir lotyniška epitafija Šventosios Romos imperijos imperatoriui Karoliui VI (derėtų atskirai pasvarstyti, kodėl šis įrašas atsirado praėjus trejiems metams po šio valdovo mirties).

Aptarę dienoraščio struktūrą, turime pabrėžti, kad istoriografijoje asmeninė tokio pobūdžio raštija traktuojama kaip itinerarijai, tačiau M. K. Radvilos dienoraštis apima gyvenimo epizodus, kai buvo keliaujama ne tik užsienyje, bet ir Abiejų Tautų Respublikoje, ir leidžia tyrinėti didiko gyvenimo sąlygas, kelių būklę, maršrutus ir gyvenimo būdą. Taip pat dažnai randama informacija apie aplankytas bažnyčias, kelyje patirtus netikėtumus, sunkumus, įdomybes. Nuolatinės kelionės taip pat leidžia suprasti didiko kasdienybės kontekstą ir jo emocijas, susijusias su patirtais sunkumais, netektimis, įspūdžiais kelyje.

Savaime egodokumentai yra ne tiek šaltinių grupė, kiek istoriko taikomas tyrimo metodas ir požiūris į dokumentą, todėl galime teigti, kad prieš

tai M. K. Radvilos dienoraštis buvo traktuojamas tik kaip itinerarijus, kartais juo naudotasi tyrinėjant politinę istoriją⁹ arba siekiant išsiaiškinti šeimos santykius¹⁰, tačiau neteko rasti tyrimo, kuriame šis dienoraštis būtų naudojamas stengiantis išvelgti didiko asmenybės bruožus, savybes, charakterio ypatumus.

Dėl šaltinio apimties ir pobūdžio kyla problemų mėginant jį publikuoti. Viena vertus, tai didžiulės apimties epochą atspindintis dokumentas, kita vertus, platesniam skaitytojų ratui jis nebūtų itin įdomus, nes čia gausu apibendrinimo reikalaujančių įrašų. Be to, šaltinio parengimas publikacijai yra didžiulis ir skrupulingas istoriko darbas, kadangi reikia ne tik transkribuoti dokumentą, bet ir parengti komentarus. Greičiausia dėl to yra publikuojami tik probleminiai šio dienoraščio fragmentai, skirti konkrečiai temai – kelionėms į užsienį, santykiams su žmona ir pan.¹¹

Šiame straipsnyje laikomasi nuomonės, kad toks fragmentų publikavimas, nors ir svarbus, toli gražu nepakankamas, siekiant įvertinti asmenybės raidą visą gyvenimą. Kaip tik tai mums leidžia padaryti šis dienoraštis. Jis pradėtas rašyti septyniolikmečio jaunuolio, kuris, mirus tėvui, privalėjo imtis šeimos reprezentuotojo vaidmens. Šalia visada buvo aktyvi ir gana sudėtingo charakterio motina Ona Sanguszką Radvilienė (lenk. Anna z Sanguszków Radziwiłłowa)¹², kurios globa kartais slėgė jaunąjį didiką. Bėgant metams pastebimas M. K. Radvilos svyravimas dėl vedybų, meilė, konfliktas su motina, jam savarankiškai pasirinkus nuotaką, kuri neįtiko O. Radvilieni. Matyti, kaip jaunuolis virsta vyru, vėliau – tėvu, sensta, kenčia nuo amžiaus sąlygotų ligų, kaip jam tenka laidoti savo vaikus, pirmąją žmoną, kaip jis svarsto apie laiko tėkmę, tuokia savo sūnų ir t. t. Tad šiame iš pirmo žvilgsnio nelabai egodokumentinio pobūdžio dienoraštyje (dėl apimties) asmenybė atsiveria iš labai netikėtos perspektyvos. Šis XVIII a. pirmai pusei būdingos asmeninės raštijos pavyzdys istoriografijoje nebuvo naudojamas kaip egodokumentas, nors jo apimtis ir forma leidžia taikyti tokią tyrimo metodiką.

9 МАЦУК, Андрей. *Барацьба магнацкіх групав у ВКЛ (1717–1763 гг.)*. Мінск, 2010.

10 SAJKOWSKI, Alojzy. *Od Sierotki do Rybieńki: w kręgu radziwiłłowskiego mecenatu*. Poznań, 1965.

11 DYGDAŁA, Jerzy. *Podróże litewskiego magnata...*

12 KARKUCIŃSKA, Wanda. *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa*. Warszawa, 2000, s. 31.

Todėl, nepaisant didžiulės apimties, šis dienoraštis kaip egodokumentas vertintinas tik kompleksiškai, o ne fragmentiškai. Vargu ar didiko būseną pavyks visiškai įvertinti tik iš ištraukų, kuriose užfiksuotos nuotaikos ar jausmai, jei ignoruosime kontekstą, kuris atskleidžia, kiek laiko ir kokiomis sąlygomis didikas keliavo, su kuo bendravo, kas jam kėlė susierzinimą, ilgesį, nuovargį ar pyktį, ir jei nebus įvertintos prieš tai užfiksuotos kasdienybės detalės. Sakytume, netgi visai su vidiniais didiko išgyvenimais nesusijusi informacija yra labai iškalbinga, jei ji vertinama ne atskirai nuo konteksto. Pavyzdžiui, atrodytų, visiškai „sausas“ ir dalykiškai išdėstytas faktas apie tai, kad M. K. Radvila, sužinojęs, jog netoliese yra apsistojusi žmona, vėlų vakarą išskuba pas ją. Ryte vėl ilgam išvyksta tvarkyti reikalų, o būdamas kelyje rašo laiškus žmonai. Įvertinę įrašų visumą matome, kad didikas 1734–1735 m. praleido lydėdamas LDK kariuomenę. Vykstant Lenkijos įpėdinystės karui, jo susitikimai su žmona šiuo laikotarpiu buvo itin reti ir nenuolatiniai, tad vos gavęs progą jis nuskubėjo pas netoliese esančią žmoną, su kuria praleido ne daugiau kaip kelias valandas. Į šį susitikimą važiavo beveik parą. Taigi vienas įrašas apie susitikimą su žmona ir dienoraštyje pateiktos kelios užuominos apie susirašinėjimą su ja leidžia teigti, kad santykiai su žmona buvo itin šilti, o neplanuota kelionė naktį pas ją buvo paskatinta ilgesio, kuris apniko gana ilgai nesimačius. Įrašė apie šią kelionę nėra nieko, kas leistų vertinti M. K. Radvilos santykius su žmona, tačiau, vertinant tokius įrašus neatsietai nuo konteksto, išryškėja gana glaudus jų ryšys.

Turime pabrėžti, kad dienoraštis nėra privatus – didikas ne kartą kreipiasi į skaitytoją ar pažymį, kad tai yra ne tik jam skirtas dokumentas. Vien faktas apie jo kopijavimą leidžia teigti, kad dienoraštis skirtas ne tik sau, bet ir palikuonims, todėl čia ne ypač atviraujama, jame laikomasi visų viešų, socialinių etikos normų (išlaikomas santūrumas, jaučiama pagarba oponentams ir pan.). Tad verta atsižvelgti į tai, kad M. K. Radvila dienoraštyje nėra visiškai atviras, o visi jo būdo bruožai išryškėjo atliekant kompleksinį dienoraščio tyrimą, kuriame taikytas ne tik analitinis, bet ir lyginamasis metodai. Šiuo atveju palyginti tenka tą patį asmenį, tik skirtingo amžiaus. Vienas iš išskirtinių šio dienoraščio bruožų yra M. K. Radvilos atvirumas, kai jis kalba apie fizinius savo negalavimus, kurių šian-

dien nepriimta skelbti viešai: minimi viduriavimo, vidurių užkietėjimo, hemorojaus, šlapimo takų uždegimo, inkstų akmenligės sukelti nepatogumai. Šių negalavimų fone išryškėja didiko emocijos ir baroko epochai būdingos mintys apie mirtį, gyvenimo laikinumą. Gana primityvus tuometinis gydymas skatino nepasitikėti medikais ir suvokti, kad mirtina liga gali užklupti netikėtai. Tad nuolatinis didiko nerimas dėl savo sveikatos irgi paliko atspaudą, kalbant apie jo asmenybę.

Atskirai derėtų kalbėti apie M. K. Radvilos vartoto alkoholio kiekį ir vartojimo dažnumą. Ne paslaptis, kad priklausomybę skatinančio alkoholio vartojimas veikia ne tik kūną, bet ir žmogaus psichiką. 1724 m. rugpjūčio 27 d. M. K. Radvila rašo, kad pirmą kartą gyvenime prisigėrė. Vėlesniais metais įrašų apie alkoholio vartojimą daugėja. Pasitaikydavo kuriozų, pvz.: 1744 m. rugsėjo 24 d., lydėdamas karalių po vakarienės, M. K. Radvila padaugino alkoholio ir nukrito nuo žirgo, tačiau nesusižeidė. Šį įvykį aprašė ir jo amžininkas Bresto kaštelionas Martynas Matuševičius (lenk. Marcin Matuszewicz)¹³. Per metus jis apie 6–10 kartų yra užfiksavęs, kad padaugino alkoholio ar buvo kamuojamas pagirių¹⁴. Deja, tik istoriko išsilavinimo neužtenka norint įvertinti šios priklausomybės paliktas žymes, mintyje turint didiko charakterį ir elgesį. Todėl tegalima akcentuoti, kad tokio pobūdžio įrašai taip pat leidžia daryti tam tikras išvadas apie M. K. Radvilos būdo bruožus, jausmus ar net reakciją.

M. K. RADVILOS ASMENYBĖS ATSPINDŽIAI DIENORAŠTYJE

Analizuojant beveik 40 metų rašytą M. K. Radvilos dienoraštį, pastebima, kad didikas nebuvo linkęs įvardyti konkrečią dieną patirtų jausmų ar išgyventų emocijų, tačiau įrašai gali atskleisti jo santykius su šeimos nariais.

Vienas iš iškalbingiausių epizodų dienoraštyje, atspindintis, kaip M. K. Radvila sutarė su motina, gana įtaria ir valdinga moterimi, neven-

13 MATUSZEWICZ, Marcin. *Diariusz życia mego*, t. 1. Warszawa, 1986, s. 229.

14 Kopia diariusza..., 1739 m. vasario 07 d. vartojo alkoholį ryte, vakare vėl pažymi, kad gėrė, 1739 m. vasario 9 d., 1739 m. vasario 24 d., 1739 m. kovo 15 d., 1739 m. birželio 7 d., 1739 m. rugsėjo 4 d., 1739 m. lapkričio 15 d., 1740 m. vasario 15 d., 1740 m. vasario 22 d., 1740 m. vasario 23 d., 1740 m. vasario 26 d., 1740 kovo 17 d., 1740 m. rugsėjo 18 d., 1740 m. rugsėjo 26 d. įrašai.

gusia manipuliuoti savo sūnumis¹⁵, užfiksuotas 1725 m. pradžioje¹⁶. Kaip rašoma dienoraštyje, jaunas didikas ketino susipažinti su Pranciška Uršule Višniovecka, svarstė galimybę susigiminiuoti su šia šeima, tačiau jo motina buvo kategoriškai prieš tas, tada dar tik galimas vedybas. Sausio 3 d. randame parašyta: „Motina visą dieną negalavo iš pykčio, nes aš pasiryžau susipažinti su Krokuvos vaivadaite“¹⁷. Sausio 10 d. minima, kad „motina mano vėl sunegalavo, nes matė, kad ketinu važiuoti savo keliu [t. y. susipažinti su U. P. Višniovecka – V. V.], pasiskelbiau važiuosiantis į Peremislyje vykšančius teismus“¹⁸. Tačiau O. Radvilienė šia apgaule nepatikėjo ir į tariamus teismus išvyko kartu su sūnumi. Apie tai liudija sausio 23 d. įrašas: „Labai sunkiai išsiruošiau į kelionę, motina nusprendė mane lydėti į Liubliną, kad įsitikintų, jog neužvažiuosiu Užgavėnėms pas Višnioveckius.“¹⁹ Pajutusi, kad sūnaus ketinimai itin rimti, kaip įmanydama O. Radvilienė stengėsi vilkinti laiką²⁰. Sausio 28 d. konfliktas pasiekė kulminaciją, jie susipyko ir motina viena išvyko į savo rezidenciją Palenkės Bialoje, o M. K. Radvila išskubėjo į Čartoriską.

Matyti, kad motina iki pat paskutinės akimirkos stengėsi kontroliuoti savo sūnų, o konfliktas tęsėsi iki 1727 m., kai pasaulį išvydo poros pirma gimis Mikalojus Kristupas²¹. Patys aštriausi įrašai dienoraštyje, ko gero, skirti būtent motinai – nė vienas oponentas, su kuriuo teko susiremti bylose, sprendžiant su valdomis susijusius klausimus ar tvarkant politinius reikalus, nėra sulaukęs tokio nusivylimo persmelktų įrašų. Paguodos jis tikėjosi iš savo žmonos. 1726 m. liepos 6 d. M. K. Radvila dienoraštyje įrašė, kad jo motina reikalauja, jog savo Peremyšlio paiždininkio pareigas

15 KARKUCIŃSKA, Wanda. *Anna z Sanguszków...*, s. 24–25, 34–35.

16 Kopia diariusza..., 1725 m. sausio 3 d.

17 Ten pat, „Xiężna J[ej] m[os]ć bardzo się zle miała z gniewu na mnie żem się determinował poznać Xiężniczką woiewodziankę Krakowską.“

18 Ten pat „...matka moja znowu zesłabiała, bo widziała ze się Ja w moją drogę wybieram, puściłem ogłos, że do Przemysła na sądy jadę.“

19 Ten pat, „Z wielką trudnością ledwo wyjechał y Xiężna Jej m[os]ć matka moja wzięła rezolucją mnie odprowadzić, żeby mi czas extenuować ażeby niemoğł być u Xiążąt Wiśniowieckich na Zapusty.“

20 Ten pat, 1725 m. sausio 23–24 d. „Nocujem w Mniszowie, tam nowe znowu wymysły cholery, płacze matka moja <...> y rozchorowała się. Siedzim w tym że Mniszowie cały dzień.“

21 KARKUCIŃSKA, Wanda. *Anna z Sanguszków...*, s. 24–25, 34–35.

jis perduotų Peremyšlio vėliavininkui Višniovieckiui, bet to jis esą nenori ir nusprendė dar pagalvoti. O jau kitą dieną apimtas nevilties parašė, kad visą dieną buvo labai susirūpinęs, nes „<...> motina įrodo, kad jeigu moteris ko nors užsimano, tai jau labai. Aš dar laikausi, bet žinau, kad susirgsiu, apie tai žmonai parašiau“²². Matome, kad susierzinimas dėl nuolatinės motinos kontrolės neretai virsdavo karčiu apmaudu. Beje, reikia pažymėti, kad minėtas pareigas rugpjūčio 4 d. jis vis dėlto perdavė.

Iš dienoraščio išryškėja ir kone intymiausias įsimylėjusios poros akimirkos, pvz., pirmasis bučinys: „Po pietų slapta savo žiedą jai daviau, o jos nuo piršto numoviau, ir kai keitėmės žiedais, ją jėga kampe prie lango pabučiavau.“²³ Taigi kantriam skaitytojui atskleidžiami ne tik XVIII a. pradžios kelionių ir kasdienybės ypatumai, bet ir leidžiama tarsi pro rakto skylutę pažvelgti į privatų didiko gyvenimą, santykius su motina, sužadėtine.

Žvelgiant į dienoraštį, vėlesniais metais tokių intriguojančių žinučių pasitaiko vis mažiau, M. K. Radvilos charakteris labiau išryškėjo iš politinių bei teisinių peripetijų, nors įrašai apie šeimos narių sveikatą arba ligas yra tokie pat dažni. Tai išduoda jo rūpestį šeimos nariais: matyti, kad ryšį su žmona ir vaikais jis palaikė nuolat, net keliaudamas.

Kaip rašoma dienoraštyje, 1729 m. liepos 1 d. M. K. Radvila gavo žinią, kad mirė jo pirmagimis, vos dvejų metų sūnus Mikalojus Kristupas, ir liūdesys bei skausmas privertė jį sustoti kelyje. Sunku spręsti apie emociją jo ir sūnaus ryšį, ypač, kai yra žinoma, jog 1727 m. gegužės 17 d. gimęs berniukas tų pačių metų liepos 8 dieną jau buvo nuvežtas į Bialą, kur iki pat mirties gyveno su M. K. Radvilos motina Ona Sanguška Radviliene. Artimesni ryšiai tarp tėvo ir sūnaus tikriausia nespėjo užsimegzti, tačiau pirmagimio vaidmuo XVIII a. pirmos pusės visuomenėje tradiciškai buvo ypatingas, todėl M. K. Radvila liūdėjo ir kaip sūnaus netekęs tėvas, ir kaip galingos Radvilų šeimos lyderio vaidmenį atliekantis vyras. Savo

22 Kopia diariusza..., „Cały dzień w wielkiej turbacji byłem, bo przedziwie matka moja pokazuje, że kiedy biała płeć czego chcą, to bardzo chcą. Ja się dokąd utrzymuję, ale wiem że przyboleję, tego wszystkiego do żony swojej pisałem.“

23 Ten pat, 1725 vasario 10 d. „Po obiedzie już z większą konfidencją mój pierścionek dałem Xiężnicce a jej z palca zdjąłem, y jej pierwszy gwałt uczyniłem, bom ją pocałował w koncie przy oknie...“

rūpestį šeima jis dažnai išreikšdavo rašydamas apie sūnų ir žmonos sveikatą²⁴.

Akivaizdus artimas jo ryšys su dukra Teofilija, kuri buvo energinga ir pasitikinti savimi, tvirtos valios ir užsispyrusi, demonstravo itin karštą temperamentą²⁵. T. Moravskai pasisėkė išvengti vedybų su jai neįtikusiais, nors ir kilmingais vyrais (su Mykolu Juozapu Masalskiu (1700–1768), Ignotu Pacu (mirė 1765 m.), o su Stanislovu Ževuskiu (1737–1786) ji netgi nutraukė sužadėtuves²⁶)²⁷. Gana ilgai I. Pacas įkalbinėjo Teofiliją tekėti už jo, tačiau viskas baigėsi susišaudymu: K. Radvila ir I. Pacas peršovė Teofilijos apsiaustą, o K. Radvila užsispyrusią seserį netgi ketino surišti ir įkalinti²⁸. Tačiau spaudimą ji atlikė. 1764 m. tarp T. Radvilaitės ir Ignoto Felikso Moravskio (1744–1790) užsimezgė romantiški santykiai. Klientelistinėje XVIII a. santvarkoje I. F. Moravskis priklausė Radvilų giminės klientūrai. Vedyboms reikėjo įnoringo brolio Karolio Stanislovo leidimo, kuris, nors ir netryško dideliu džiaugsmu, sutiko. Vis dėlto brolio pasipiktinimas privertė įsimylėjęlius skubiai išvykti į Lvovą ir įtikinti arkivyskupą Vaclovą Sierakovskį, kad vedybos neišvengiamos (dėl T. Moravskos nėštumo), tad pora tuojau pat buvo sutuokta.

1743 m. gegužės 19 d. M. K. Radvila dienoraštyje parašė, kad ryte šventė savo komendantą ir Teofilijos auklės Onos Bačinskos vestuves. Jis pastebėjo, kad „kam vestuvės, o mano penkerių metų merginai – liūdesys – taip gailisi savo panelės“²⁹. Šiame įrašė juntamas ir tėviškas atlaidumas, ir užuojauta dėl mergaitės liūdesio, ir net pasididžiavimas, kad jo duktė taip drąsiai reiškia savo jausmus. Kad M. K. Radvila iš tiesų didžiavosi savo Teofilija, rodo ir kitas įrašas, kuriame aprašoma gana vyriška to meto pramoga – karuselė³⁰, kur „duktė mano vyriausia Teofilija nei karto žiedo

24 Ten pat, 1742 m. lapkričio 4 d. pastebi, kad per sūnaus vardadienį buvo linksmas; 1746 m. vasario 21 d. labai jaudinosi dėl sergančio sūnaus, bet turėjo apsimesti linksmas.

25 BARTOSZEWICZ, Kazimierz. *Radziwiłłowe*. Warszawa–Kraków, 1928, s. 281.

26 Ten pat, s. 286.

27 ROK, Bohdan. *Wstęp, Diariusz podróży europejskiej w latach 1773–1774*. Wrocław, 2002, s. 9.

28 BARTOSZEWICZ, Kazimierz. *Radziwiłłowe...*, s. 292.

29 Kopia diariusza..., 1743 m. gegužės 19 d. įrašas.

30 Labai populiarī XVIII a. pirmos pusės pramoga, kai buvo lavinamas vikrumas šaudant į taikinius, jodinėjant (iš DYGDALA, Jerzy. *Wstęp...*, s. 91).

[taikinio – V. V.] nepraleido, bet kaskart į viduriuką pataikė³¹.

Su sūnumi Jonušu M. K. Radvila elgėsi kur kas griežčiau. Kai kamerdineris neatsargiai elgdamasis kardu sužeidė 14 metų jaunuoliui koją, didikas, savo dienoraštyje aprašydamas šį nutikimą, pabrėžė, kad „jaunuoliui yra pamoka išmokti, kad ginklas nėra žaislas“³². 1746 m. gegužės 24 d. padarytame įrašė perskaitome, kad sūnus Karolis paraku apsidegino veidą. Šį atsitikimą didikas taip pat traktuoja kaip gerą pamoką sūnui, kad kitą kartą būtų atsargesnis.

Iki pat 1753 m., t. y. kai mirė U. P. Radvilienė, M. K. Radvilos dienoraštyje gausu vartojamų švelnumo ir prisirišimo kupinų, nuoširdžių ir neformalių epitetų, kurie skirti žmonai, kaip antai: miela³³, širdinga³⁴ ir kt. Kai kurie dienoraščio įrašai rodo ir didiko jautrumą žmonos išgyvenimams, kai jis pastebi jos kančias dėl vaikų ligų³⁵.

Taigi matyti, kad nors tikslas rašyti dienoraštį nebuvo užfiksuoti santykius šeimoje, vis dėlto pasitaiko įrašų, kurie leidžia išvelgti ir santykių dinamiką, ir jų pobūdį, ir paties Radvilos emocijas bei jausmus savo šeimos nariams.

Tarp daugybės įrašų, kuriuose fiksuojama tik data ir vieta, pasitaiko ir tokių, kurie leidžia manyti Radvilą buvus ironišką, temperamentingą asmenybę. Jis nevengė reikšti savo pykčio nevalyviems valdų administratoriams³⁶. Šiam didikui buvo nesvetimas ir saviironijos jausmas: 1747 m. lapkričio 15 d. sirgdamas jis grįžo į Nesvyžių, ir, sužinojęs, kad žmona taip pat serga, šią situaciją pakomentavo ironiškai, esą, namuose „ištisa ligoninė“³⁷.

31 Kopia diariusza..., 1752 m. gegužės 8 d. „Po obiedzie karuzel, tam córka moja starsza Theofila ni razu pierścienia nie chybiła, ale go w środek brała za każdą rązą.“

32 Ten pat, 1749 m. birželio 4 d. „dobrze na młodego, niech nauczy się jak się bawić żelazem.“

33 Ten pat, 1734 m. spalio 6 d.

34 Ten pat, 1754 m. rugsėjo 24 d., 1739 m. balandžio 23 d., 1750 m. spalio 21 d. žmonos vardadienio proga įrašė, kad jis vertina ją ne tik todėl, kad yra jo žmona, bet ir dėl to, jog ji dora, protinga moteris.

35 Ten pat, 1737 m. spalio 4 d. „Dzieci jeszcze slabe. Żona moja już się niemal zgryzła.“

36 Ten pat, 1748 m. vasario 7 d. Rochmanovo valdų administratorius nevykdė nurodymų, Radvilos paarklininkas, kuris persikėlė per upę diena anksčiau, „kaip pasiutęs nuvažiavo su mano arkliais ir vežimais be mano nurodymų, dėl ko labai supykau“ („...podkoniuszy moy wczoray przewiozszy się iak szalony z koźmi i wozami memi poiechal bez ordynansu mego, o com się barzo gniewał“). Kopia diariusza..., 1744 m. gegužės 28 d. įrašas.

37 Ten pat, „I tak cały szpital reprezentuemy.“

Tačiau M. K. Radvilos požiūris į ligas ne visada buvo toks ironiškas – dažniausia jos jam kėlė baimę. Galima sakyti, didikui būdingas barokiškas požiūris į mirtį ir į ją sukelti galinčias ligas. Vienas iš esminių Baroko epochos bruožų yra pakitęs žmogaus požiūris į mirtį, greičiau gal net jo santykis su mirtimi, kuri tampa nuolatine žmogaus palydove ir gyvenimo sąlyga. „Baroko žmogus atsigręžia į mirtį kaip į vienatinį tikrą žemiškos išminties šaltinį – mokosi gyventi *atmindamas mirsiąs*. Jis gyvena nuolatiniėje mirties atvirybėje, išgyvendamas šiapusį gyvenimą kaip skaudų, permainingą, miglotą, neišvengiamų nuopolių pilną ir tik atgaila nušviesti valiojamą savosios sielos išganymo kelią. Bendras pasaulio svetimumo ir asmeninio netikrumo Dievo akivaizdoje jausmas perveria XVII a. ir vaiko, ir senio širdį.“³⁸

Dienoraštyje gausu M. K. Radvilos įrašų, atspindinčių apmaudą ir nerimą dėl savo sveikatos būklės. 1739 m. gegužės 23 d. skaitome, kad ant kojų pirštų pasirodžiusios raudonos dėmės privertė sunerinti dėl galimos podagros (dienoraščio duomenimis, šia liga M. K. Radvila nesirgo). 1750 m. spalio mėnesį jam skaudėjo dantis, skausmas buvo ūmus, prasidėjo uždegimas. Didiko kančias bandė palengvinti net du iš Lvovo pakviesti gydytojai, bet jiems sekėsi prastai, ligonis jau buvo pasiruošęs mirti, mat bijojo, kad jį nugydys, prašė pakviesti kitą gydytoją, kad tuo atveju, „jei mirsiu, spėčiau pasiruošti“³⁹. Šio įrašo prasmė atsiskleidžia Mindaugo Paknio monografijos kontekste, kur nagrinėjama mirties samprata Baroko epochoje – Naujaisiais laikais išplinta laikinumo samprata⁴⁰, kurios esmė ta, kad sunkia liga susirgęs ligonis, ruošdamasis mirčiai, turėjo atlikti tam tikrus ritualus. Atvykę iš Lvovo du daktarai neką tepadėjo didikui ir buvo išsiųsti atgal, bet būklę pagerino jo asmeninis gydytojas Szulcas⁴¹.

Netekęs dviejų dantų, M. K. Radvila atgavo viltį, kad išgyvens, pradėjo lankytis mišiose, domėtis naujienomis, bet spalio 18 d. nelauktai išbėrė koją, o tai pats didikas apibūdino štai taip: „Prie mano luošumo burnoje

38 KUOLYS, Darius. *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: renesansas ir barokas*. Vilnius, 1992, p. 151.

39 Kopia diariusza..., 1750 m. spalio 3 d. „Ažėbym umrę, regularnie umarl.“

40 PAKNYS, Mindaugas. *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVII a.* Vilnius, 2008, p. 169.

41 Kopia diariusza..., 1750 m. spalio 5 d.

prisidėjo ir rožė [infekcinė odos liga – V. V.] ant kojos ir stipriai skauda, visą naktį prastai miegojau⁴², o kitą dieną dar pridėjo, kad „prie dantų ir kojos kosulys prisidėjo“⁴³. Vis dėlto dantų skausmas nepraejo, todėl dalis dantų buvo pašalinta, o skaudėti vis tiek nesiliovė, todėl iš Varšuvos buvo pakviestas valdovo Augusto III gydytojas, kuris išrovė jam trečią dantį. Išskankintas skausmo, nebesitikėdamas žmonių pagalbos, M. K. Radvila atidavė save į Dievo rankas: „Nebežinau, ką toliau su manimi darys, esu viskam pasirengęs, tebūnie Dievo valia“⁴⁴.

Aprašytas epizodas leidžia stebėti M. K. Radvilos nuotaiką esant desperacijos būsenos: kai karštligiškai bandoma prisikviesti daktarų, o jie nepadeda ir skausmas nesiliauja, galiausia kai imta šalinti visus kitus dantis (atsižvelgdami į to meto mediciną, galime būti tikri, kad efektyvių nuskausminamųjų priemonių dar nebuvo), pradedama mąstyti apie mirtį. Nors liga tarsi traukiasi, ima pulti naujos ligos, apninka bejėgiškumo ir beviltiškumo pojūčiai, apmaudas. Žinoma, šiuo atveju istorikas yra pranašesnis, nes iš anksto žino, kad didikas pasveiks, vis dėlto M. K. Radvilos elgesys mirties akivaizdoje ir išgyvenamų jausmų spektras, nors būdingas to meto tradicijai, atkleidžia naujų šios asmenybės bruožų.

Savo laikinumo šioje žemėje suvokimas ir ne tiek mirties, kiek naujų ligų baimė rodo M. K. Radvilą buvus gana įtarią asmenybę – jis nuolat jaudinosi dėl naujų simptomų⁴⁵ ar nesėkmingo gydymo, išsamiai aprašė gydymą, ypač hemorojaus (kiek dėlių statė hemorojaus mazgų vietose, kiek kraujo buvo nuleista)⁴⁶. Baimė susirgti nuolat kėlė nerimą, kartais net nepagrįstą: 1741 m. liepos 23 d. rašoma, kad jam ant šlaunies atsirado rožės požymių, o kitą dieną pažymima, jog dėmė jau nyksta, jokio skausmo ar nepatogumų nenurodoma, nors paprastai M. K. Radvila visada fiksavo,

42 Kopia diariusza..., „Do kalectwa mego co w gębie, na nodze przerzuciła się róża w nogę y ciężko bolieą, całym noc zle spał”.

43 Ten pat, 1750 m. spalio 19 d. „Do zębów, nogi, kaszel mnie porwał”.

44 Ten pat, 1750 m. lapkričio 17 d. „Nie wiem co daliej ze mną zrobią iestem na wszystko gotow niech się ze mną wola Boska dzieie.”

45 Ten pat, 1751 m. birželio 13 d. „peršti kūną“, 1748 m. rugpjūčio 9 d. „ant sprando atsirado rožė“.

46 Ten pat, 1747 m. gegužės 19 d. „5 dėlės nuleido 10 lėkščių kraujo“, 1751 m. vasario 4 d. „9 dėlės nuleido 9 lėkštes kraujo“, 1752 m. rugsėjo 14 d. Nuleido 9 lėkštes kraujo, 1747 m. lapkričio 7 d. Gėrė vandenį su aliejumi, kad vemtų, 1750 m. birželio 29 d. „Pradėjo gydymą vandeniu ir pienu“.

dėl kokių fizinių negalavimų kenčia, todėl atrodo, kad jis tiesiog per jautriai sureagavo į neskausmingą dėmę ant kojos.

Tęsiasi M. K. Radvilų liūdinusių įvykių temą, galima išskirti ir jo dienoraštyje įamžintus išgyvenimus dėl savo šunų. 1752 m. gegužės 18 d. randame įrašą apie tai, kad nugaišo jo mylimas spanielis vardu Espiegelis, o po metų rašoma, kad Gardino priemiestyje jo šunį Jaceką apkandžiojo pasiutęs šuo⁴⁷. Vis dėlto meilė šunims buvo lydima ir teigiamų išgyvenimų: 1744 m. liepos 3 d. M. K. Radvila rašo, kad jo kurtų veislės kalė Dianka atsivedė šunyčių – dvi kalaites ir tris šunelius. Mažybinė forma, kurią jis vartoja pasakodamas apie savo šunį (*charteczka*, o ne *charcica*), leidžia suprasti, kad šiai augintinei ir jos šunyčiams didikas puoselėjo švelnius jausmus.

Dar viena M. K. Radvilos aistra, apie kurią jis labai azartiškai pasakojo, buvo bene populiariausios pramogos XVIII a. – medžioklė ir žirgai. Tokių įrašų gausa (kiekvienais metais per kelias dešimtis įrašų apie tai, kad medžiojo ar lankėsi savo žirgyne) leidžia teigti, kad šis susidomėjimas nėra paprasta duoklė tradicijai, – M. K. Radvila buvo azartiškas medžiotojas. Tad azartiškumas greičiausia yra jo būdo bruožas, kuris išryškėjo ir kitose gyvenimo sferose.

IŠVADOS

Mykolo Kazimiero Radvilos, vadinamo Žuvele, dienoraštis labiau atitiktų itinerarijaus pobūdį, nes didesnė įrašų dalis atspindi būtent kelionių užsienyje ir Abiejų Tautų Respublikoje ypatumus, tačiau dėl savo apimties ir laikotarpio, kurį apima (nuo vėlyvos paauglystės beveik iki pat mirties), atskleidžia ir jį rašiusio didiko būdo bruožus, santykius su šeimos nariais bei jų kaitą gyvenamuoju laikotarpiu. Įrašuose justai jausmų, santykių su šeimos nariais atspindžių arba tiesioginių paminėjimų. Be to, dokumentas yra puikus šaltinis tarpdiscipliniams tyrimams, kurie galėtų atskleisti ne tik M. K. Radvilos būdo bruožus ir charakterį, bet ir sveikatos būklę.

Dienoraštis rodo, kad didiko santykiai su motina Ona Sanguška Radvilienne buvo gana įtempti, ypač kai ji bandė kontroliuoti M. K. Radvilą ir

47 Ten pat, 1753 m. gegužės 19 d.

paveikti jo priimamus sprendimus, tačiau su pirmąja savo žmona Uršule Pranciška Višnioviecka Radviliene jis palaikė šiltus ir artimus santykius. Jautresnis jis buvo žmonos ir dukrų atžvilgiu, sūnams – griežtesnis.

Dienoraštyje atsispindi asmenybė, kurią labai paveikė kultūrinė Baroko epocha: ji turėjo įtaką didiko pasaulėžiūrai, požiūriui į gyvenimą ir mirtį, leido suformuoti gyvenamajam laikotarpiui būdingą nerimastingą, nuolat apie mirtį mąstantį psichologinį tipą. M. K. Radvila buvo emocionalus žmogus, kuris jautriai, gal kiek perdėtai reaguodavo į savo sveikatos sutrikimus, net jei jie buvo nežymūs. Būdamas azartiška asmenybė labai domėjosi medžiokle, savo žirgais ir šunimis.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. BARTOSZEWICZ, Kazimierz. *Radziwiłłowie*. Warszawa–KraKów: Drukarnia Bydgoska, 1928. 320 p.
2. BERENIS, Vytautas. Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos. Iš *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013. 508, [1] p. ISBN 978-609-459-198-3.
3. DEKKER, Rudolf. Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History'. *Memoira y Civilización* 5, 2002 [žiūrėta 2016 m. rugsėjo 17 d.]. Prieiga per internetą <<http://www.egodocument.net/pdf/2.pdf>>. ISSN: 1139-0107.
4. DYGDALA, Jerzy. *Podróże litewskiego magnata do Gdańska, Człuchowa, a nawet i dalej... Fragmenty „Diariusza“ Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeński“ z lat 1721, 1737, 1752*, wyd. Dygdała J. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2013. 146 s. ISBN 978-83-63352-14-1.
5. KARKUCIŃSKA, Wanda. *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa*. Warszawa: Semper, 2000. 391 s. ISBN 83-86951-79-6.
6. Kopia diariusza Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńko“ (1702–1762), hetmana wielkiego litewskiego i wojewody wileńskiego s zapiskami z lat [1702] 1719–1761 r., *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD)*, *Archiwum Radziwiłłów (AR)*, dz. II, sygn. II-80.
7. KUCHARSKI, Adam. *Karol Stanisław Radziwiłł. Diariusz peregrynacji europejskiej (1684-1687)*, wyd. A. Kucharski. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001. 301 s. ISBN 978-83-231-2655-3.
8. KUOLYS, Darius. *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: renesansas ir barokas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992. 286 p. ISBN 5-420-01080-1.
9. MATUSZEWICZ, Marcin. *Diariusz życia mego*, t. 1. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986. 928 p. ISBN 83-06-01219-4.
10. PACEVIČIUS, Arvydas (sud.). *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013. 577 p. ISBN 978-609-459-225-6.
11. PACEVIČIUS, Arvydas (sud.). *Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013. 538 p. ISBN 978-609-459-238-6.

12. PAKNYS, Mindaugas. *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVII a.* Vilnius: Aidai, 2008. 206 p. ISBN 978-9955-656-61-6.
13. ROK, Bohdan. Wstęp, *Diariusz podróży europejskiej w latach 1773–1774.* Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002. 260 s. ISBN: 83-229-2257-4.
14. SAJKOWSKI, Alojzy. *Od Sierotki do Rybieńki: w kręgu radziwiłłowskiego mecenatu.* Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1965. 253 s.
15. МАЦУК, Андрей. Барацьба магнацкіх групав у ВКЛ (1717-1763 гг.). Мінск: Медысонт, 2010. 640 с. ISBN 978-985-6887-89-8.

MICHAEL CASIMIR RADZIWIŁŁ'S NAMED RYBEŃKO (1702–1762) DIARY: BETWEEN ITINERARIUM AND EGODOCUMENT

VIKA VELIČKAITĖ

SUMMARY

The article to try to analyze specifics of Kazimierz Michał Radziwiłł called Rybeńko diary in the context of egodocuments research. The diary was written almost all conscious noble's life and reveals specifics of Baroque culture as well as individual features. The first chapter presents the specifics of the diary which is very useful for itinerary research, but the content and volume of diary also lets us to research noble's character, his relationships with family, his health issues etc. Also this diary is useful for interdisciplinary research to reconstruct ways of treatments, alcohol effect on Radziwiłł's personality etc. Diary was practical auxiliary tool for reconstruction of important facts in Radziwiłł's life, also it had medical history function.

The second chapter presents the M. K.Radziwiłł personality features, relationship with family members. Auto ironicaland anxious nobleman fostered warm relations with his first wife, Frances Urszula Wysniowiecka Radziwiłłowa and his daughter Teofilia. Relations with the domineering mother Hanna Sanguszka Radziwiłłowa was much tenser. Also emerging Baroque influence the personality worldview and approach to death in the diary.

Radziwiłł opens us as obstinate, self-willed, emotive, venturesome person, but very gentle to his first wife and daughter Teofila. He was very anxious and suspicious man in questions related to his health. Baroque epoch also had left a mark on Radziwiłł's personality and moulded his attitude to the death.